

Gunnar Svensson

Wittgenstein om privata språk

En av de mest omdiskuterade passagera i Wittgensteins skrifter är vad som kommit att kallas argumentet mot ett privat språk. Att det är omdiskuterat innebär naturligtvis inte att någon enighet råder om hur det skall förstås. Ja, oenigheten gäller t o m var argumentet egentligen står att finna. Diskussionen har främst koncentrerats till paragraf 202 och paragraf 258 i Wittgensteins *Filosofiska undersökningar* och till deras närmaste omgivning. Den förra handlar om omöjligheten av att privat följa en regel, den senare om omöjligheten av att själv ge namn åt en förnimmelse.

1. Vad är ett privat språk?

Vad innebär ett privat språk, och varför intressera sig för möjligheten av ett sådant? Wittgenstein inleder sin diskussion i paragraf 243:

Kunde man också tänka sig ett språk vari någon för eget bruk kunde skriva upp eller uttala sina inre upplevelser — sina känslor, stämningar, etc . . . ? — Ja, kan vi inte göra det i vårt vanliga språk? — Nej, det är inte så jag menar. Orden i detta språk skall referera sig till det som endast den talande kan veta något om, hans omedelbara, privata förnimmelser. En annan kan alltså inte förstå detta språk.

Det är här frågan om ett språk där någon för eget bruk skulle kunna referera till sina egna "inre" upplevelser, till sina förnimmelser etc. Det är privat i den meningen att andra inte kan veta vilka upplevelser de olika orden refererar till. Wittgenstein fortsätter i paragraf 256:

Hur är det nu med det språk som beskriver mina inre upplevelser och som bara jag själv kan förstå? *Hur* betecknar jag mina förnimmelser med ord? — Som vi vanligen gör det? Är alltså mina förnimmelseord förknippade med mina naturliga förnimmelseyttringar? — I så fall är mitt språk inte 'privat'. En annan kunde förstå det likaväl som jag. — Men antag att jag inte hade några naturliga uttryck för förnimmelser utan bara förnimmelsten själv! Och så *associerar*

jag helt enkelt namn med förnimmelserna och använder dessa namn i en beskrivning.

Det Wittgenstein här är intresserad av är möjligheten av att "privat", dvs i sitt inre, utföra associationen. Om det är möjligt att associera namn med förnimnelser utan att ta hjälp av några naturliga yttringar eller andra "yttre" kriterier, så är det principiellt möjligt att själv skapa ett språk som är privat i den meningen att ingen annan skulle kunna lära sig att förstå det utan att få ordens innebörd förklarade av den som skapat språket.

Är ett privat språk i denna speciella mening möjligt? Vad Wittgenstein här ifrågasätter är inte möjligheten av att införa en privat kod eller ett privat chiffer. Den möjligheten är naturligtvis öppen, men den är parasitisk på det språk med vars hjälp koden införs och innebär endast att vissa tecken i ett språk ersätts med andra tecken. I stället är det frågan om möjligheten av ett genuint språk som bara *en* människa förstår. Inte i den meningen att denna människa är den enda som fortfarande behärskar ett språk som tidigare behärskats av många, utan i den meningen att denna människa är helt unik som den enda som förstår detta språk. Ett sådant språk kan inte vara inlärt utan måste vara skapat av denna människa själv. Wittgensteins fråga är nu om det är möjligt att skapa ett sådant språk. I det enklaste fallet gäller frågan om det är möjligt att införa en benämning utan att hänvisa till ett redan etablerat språk. Ja, är över huvud taget ett privat benämning i denna mening möjligt?

2. 258-argumentet

Wittgensteins argumentation mot möjligheten av ett privat benämning kan sägas ta sin början i paragraf 243 och avslutas först i paragraf 315. I några paragrafer är argumentationen tätare. En sådan paragraf är 258. I denna introduceras "dagboksexemplet":

Låt oss tänka oss detta fall. Jag vill föra dagbok över återkomsten av en viss förnimmelse. I detta syfte associerar jag den med tecknet "F" och skriver i en kalender detta tecken för varje dag som jag har förnimmelsen.

Vad innebär detta? Jo, vid ett tillfälle, t_0 , har jag en upplevelse eller en förnimmelse som jag av en eller annan anledning vill registrera i min dagbok. Jag "benämner" den "F", och jag skriver alltså "F" i min kalender vid t_0 . Jag beslutar mig också vid t_0 att jag varje gång denna förnimmelse återkommer, dvs varje gång jag i framtiden har samma

förnimmelse, skall skriva "F" i min dagbok. Några dagar senare, vid tidpunkten t_1 , får jag så en förnimmelse som påminner mig om den jag vid t_0 benämnde "F". Skall jag då skriva "F" i min dagbok? Ja, om förnimmelsen vid t_1 , kalla den " F_1 ", är samma som förnimmelsen vid t_0 kalla den " F_0 ", så skall jag i enlighet med mitt beslut skriva ned "F". Hur skall jag då avgöra om F_1 är samma som F_0 ? Att jämföra F_1 med F_0 för att utröna om de är samma förnimmelse är inte möjligt, vid t_1 har jag bara tillgång till F_1 . Det enda jag kan göra är att jämföra F_1 med mitt minne av F_0 som det träder fram vid t_1 . Om F_1 och F_0 vid en sådan jämförelse tycks mig lika så visar det naturligtvis inte att de *är* lika. Mitt minne kan bedra mig. I detta fall finns dock inget annat, bättre kriterium för likhet mellan F_1 och F_0 än att jag vid en jämförelse mellan F_1 och mitt minne av F_0 tycker att de är lika. Någon kontroll av riktigheten är alltså inte möjlig.

Många har uppfattat vad Wittgenstein skriver i paragraf 258 som ett argument angående omöjligheten av att på ett tillfredsställande sätt kontrollera om något jag erfar nu är lika något jag erfor vid ett tidigare tillfälle. Om detta var Wittgensteins argument mot möjligheten av ett privat benämning tycks slutsatsen alltför djärv. Ty svårigheten att kontrollera likheter mellan nuet och det förflutna är inget som bara gäller i det privata fallet. Vad garanterar att inte *alla* våra minnen är bedrägliga? Visserligen är det privata fallet speciellt eftersom *mitt* minne är den enda kontrollinstansen, men det är dock bara en gradskillnad mellan det privata fallet och det allmänna.

De som uppfattar Wittgensteins argument som huvudsakligen baserat på omöjligheten av att direkt jämföra F_1 och F_0 kan ganska lätt avfärda argumentet. Wittgensteins poäng är dock en helt annan. Även om det vore möjligt att göra jämförelsen, vilket det alltså inte är, så skulle det inte hjälpa, ty det finns inget bestämt att kontrollera vid en sådan jämförelse!

Att säga att F_1 och F_0 är samma förnimmelse, eller att de är lika, innebär naturligtvis inte att säga att de är strikt identiska. De är åtminstone numeriskt åtskilda i och med att de uppträder vid skilda tidpunkter. Frågan är *vad* det innebär att säga att två företeelser är "samma", eller "lika".

Vårt vanliga språk vimlar av benämningar. Man kan där skilja mellan egennamn och sortnamn eller klassnamn. "F" i dagboksexemplet kan knappast uppfattas som ett egennamn, ty i så fall blir det aldrig frågan om att skriva "F" mer än vid t_0 . Det är inte i den meningen samma för-

nimmelse kan uppträda vid olika tidpunkter. Om "F" istället uppfattas som ett sortnamn så måste F_0 tas som ett typexempel på företeelser av sorten F. Men hur bestäms vad som räknas till sorten F? Att bara peka på ett exempel hjälper inte långt. "F" kan inte användas som ett sortnamn förrän man på något sätt avgränsat sorten, eller klassen, F. Den typ av avgränsning som fordras kan kanske antydningssvis formuleras på följande schematiska sätt: "Alla företeelser som i tillräckligt hög grad liknar F_0 i avseendet X skall räknas som F". Klart är då att pekandet på F_0 inte är tillräckligt för att ge mening åt tecknet "F". Innebörden av såväl uttrycket "avseendet X" som uttrycket "tillräckligt hög grad" måste först klargöras. Det är detta som inte låter sig göras i det privata fallet.

Det "F" som jag i dagboksexemplet yttrar vid t_0 måste uppfattas som liktydigt med "detta skall kallas F", vilket utgör en stipulation. Om jag vid t_1 åter yttrar "F" så kan detta endast uppfattas som ytterligare en stipulation liktydig med "detta skall också kallas F". Varje yttrande av "F" utgör ett tillägg till det meningskriterium som fullt utvecklat ger mening åt tecknet "F" och därigenom avgör vad som faller inom sorten F. Problemet är att jag i det privata fallet inte kan yttra "F" utan att det är liktydigt med "detta skall också kallas F", eller "detta skall också räknas som F". Varje yttrande utgör endast en stipulation, den kan varken vara sann eller falsk. Alla mina yttranden av "F" gäller vad som skall räknas som F, de gäller meningen eller meningsregeln för "F". I det privata fallet kommer jag *aldrig* till den punkt där jag kan börja använda "F" för att påstå något om mina förnimmelser. Jag kommer alltså aldrig till den punkt då jag kan säga: "Detta är F", dvs: "Denna företeelse liknar mina exempel i avseendet A i tillräckligt hög grad för att kallas 'F' ". Mina försök att införa en privat benämning misslyckas alltså.

För att kunna tala om privata upplevelser krävs redan ett språk. När jag väl lärt mig ett sådant finns det naturligtvis inget som hindrar att jag för mig själv ersätter vissa av språkets tecken med egna tecken vars översättning bara jag känner till. Jag har nämligen i detta fall möjlighet att i det inlärd språket ange innebörden av mina privata tecken genom att specificera dels i vilket avseende en företeelse skall likna mitt typexempel dels i hur hög grad denna företeelse skall likna typexemplet i det specificerade avseendet för att benämnas med respektive tecken. Ett sådant språk är dock inte privat i den mening som Wittgenstein angett.

258-argumentets slutsats är helt enkelt att ett privat benämning aldrig kan komma till stånd och att ett privat språk i den bemärkelse av "privat" som angetts, främst i paragraf 243 och paragraf 256, är en orimlighet.

3. 202-argumentet

Wittgensteins argumentation mot möjligheten av ett privat regelföljande kan sägas ta sin början i paragraf 143. Den handlar främst om vad det innebär att känna (förstå, lära sig, etc) en regel. Dess slutsats formuleras i paragraf 202:

"Att följa regeln" är därför en praxis. Och att *tro* att man följer regeln är inte att följa regeln. Och därför kan man inte 'privatim' följa regeln, ty annars vore detta att tro sig följa regeln detsamma som att följa regeln.

Hur skall detta förstås? Wittgenstein själv börjar i paragraf 143 med ett exempel: "B skall på A:s kommando skriva ned serier av tecken enligt en viss regel". Exemplet visar på svårigheten att bibringa eleven regeln, och pekar hän mot problemet om vad det innebär att förstå en regel.

Om A i exemplet förelägger B några serier av tecken enligt regeln, så kommer de förelagda serierna att utgöra exempel på vad som räknas som att följa regeln. Sådana exempel kan inte ensamma avgöra vad som är i enlighet med regeln. Wittgenstein åskådliggör sin uppfattning med några matematiska illustrationer. Varje begränsad serie av tal kan visas vara del av utvecklingen av flera olika matematiska funktioner. Vilken funktion som A avser framgår inte ur den angivna serien hur lång den än görs. B kan alltså inte på något entydigt sätt sluta sig till regeln på grundval av de av A förelagda serierna.

Då exempel inte tycks räcka antar man kanske att A i stället borde explicit ange regeln, dvs ge en språklig formulering av regeln. Men Wittgenstein visar att detta inte hjälper. En regelformulering avgör inte själv vad som är förenligt respektive oförenligt med regeln. Åter är det matematiska exempel som får illustrera.

Ett matematiskt uttryck likt " $y = x^2$ " uppfattas vanligen som en formel vilken för ett givet värde på x entydigt bestämmer värdet på y . Wittgenstein pekar dock på att uttrycket " $y = x^2$ " bara är ett formeluttryck. Det kan inte själv bestämma vilka par av tal som är förenliga med formeln. För att avgöra det krävs att uttrycket förstås på ett bestämt

sätt. Om formeluttrycket i stället skrevs " $y = x!2$ " så framgår klart att vilka talpar som är förenliga med formeln bestäms bl a av vad som menas med uttrycket "!"'. Uttrycket självt kan inte upplysa oss om det. Detsamma gäller naturligtvis uttrycket " $y = x^2$ ", endast vår vana att uppfatta det på ett visst sätt förblindar oss från att se att något mer än formeluttrycket krävs för att möjliggöra utvecklingen av en serie av talpar. Men, om i stort sett varje serie av talpar kan fås att vara förenlig med ett visst formeluttryck i någon tolkning, så visar det att formeluttrycket inte självt reglerar vad som är förenligt med formeln.

Wittgensteins poäng är att varje regelformulering kan förstås på många olika sätt. Det finns inget i själva uttrycket som talar om på vilket sätt regeln skall förstås. Vad är det då som avgör vad som är förenligt med regeln? Ett nära till hands liggande svar skulle kunna vara: Det är tolkningen av regeluttrycket som avgör vad som är förenligt med regeln. B skulle då lära sig följa A:s regel genom att försöka tolka A:s regeluttryck på det sätt som A tolkar det. Problemet här är dock att varje försök att uttrycka tolkningen, från A:s eller B:s sida, bara skulle resultera i ett nytt regeluttryck. Den ursprungliga frågan skulle kvarstå ograverad.

Om, som Wittgenstein antyder, varje serie av talpar kan uppfattas som förenlig med ett visst formeluttryck i någon tolkning, eller, mer generellt, varje handlingssätt kan uppfattas som förenligt med ett visst regeluttryck i någon tolkning, så tycks detta visa att regler inte reglerar något. Regler skulle således inte utgöra regler. Denna paradoxala slutsats är naturligtvis oacceptabel. Wittgenstein menar att misstaget i argumentationen är tron att regler kan uppfattas som tolkningar av regeluttryck. Han skriver i paragraf 201:

Att det här föreligger ett missförstånd, visar sig redan däri, att vi i denna tankegång går från tolkning till tolkning; som om var och en tillfredsställde oss för ett ögonblick tills vi kommer att tänka på en tolkning som i sin tur ligger bakom den förra. Därigenom visar vi nämligen att det finns en uppfattning av en regel, som *inte* är en *tolkning*; utan som från fall till fall av användning yttrar sig i vad vi kallar "att följa regeln" och vad vi kallar "att handla emot den".

Om man tror att tolkningar av regeluttryck leder oss till regler så krävs tydligen ständigt nya tolkningar. Ingen tolkning är dock egentligen något annat än ett nytt regeluttryck som i sin tur måste tolkas. Den oändliga regress som en sådan uppfattning leder till visar att hela tanken på att tolka uttrycken är förfelad.

Kärnan i Wittgensteins lösning av paradoxen är att uppfatta begrep-

pet ”att följa en regel” som grundläggande för begreppet ”regel”. Vad det innebär att följa en regel handlar om en praxis, ett sätt att handla, inte om tolkningar, sätt att tänka. En praxis är inte möjlig att på ett uttömmande sätt beskriva i ord, ty då skulle den beskrivningen kunna uppfattas som ett nytt regeluttryck och regressen starta på nytt. Vad Wittgenstein pekar på är alltså att det finns en uppfattning av en regel ”som från fall till fall av användning yttrar sig i vad vi kallar ’att följa regeln’ och vad vi kallar ’att handla emot den’ ”. Att klargöra en regel är att peka på denna praxis.

För att få B att skriva ned serier av tecken enligt regeln krävs i exemplet att A på något sätt får B att handla enligt rätt praxis. Detta kan A åstadkomma genom att ge exempel på serier, ge regelformuleringar, ge instruktioner, ge praktisk träning, etc, etc, allt beroende på B:s förutsättningar. B visar sin förståelse av regeln genom att i sin tur kunna utföra det A kan behöva utföra för att få B att handla i enlighet med regeln.

Om att följa en regel innebär att handla på ett visst sätt, enligt en viss praxis, så framgår det klart att det inte är möjligt att i det privata, dvs i sitt ”inre” utan yttre kriterier, följa en regel. I det privata finns ingen praxis. Ett försök att följa en regel i det privata kan bara handla om att tro sig följa en regel, och att tro sig följa en regel är något helt annat än att följa en regel. Wittgenstein talar om regelföljande som ”sedvänjor (bruk, institutioner)”. Att tänka sig några inre sedvänjor är naturligtvis orimligt.

Slutsatsen blir att ingen ensam kan instifta en regel och inte heller ensam följa en regel på annat sätt än genom att hänvisa till någon redan etablerad praxis, dvs i sista hand till den praxis Wittgenstein kallar vårt språkspel och den därmed förknippade livsformen. Något privat regelföljande i någon annan bemärkelse är inte möjligt.

4. De två argumentens inre samband

På vilket sätt hänger de båda argumenten samman? Vad har omöjligheten av ett privat regelföljande att göra med omöjligheten av ett privat benämmande? Svaret finner man i de paragrafer som omedelbart föregår 202-argumentet, dvs i paragraferna 138—142.

I dessa paragrafer diskuterar Wittgenstein möjliga invändningar mot den uppfattning om språk som väsentligen språkspel som han lagt fram i bokens första 133 paragrafer. Invändningarna leder fram till frågan: Vad innebär det att förstå ett ord eller en sats? Ett nära till hands lig-

gande svar tycks vara: Att förstå ett ord är ett slags inre skådande av en bild av det objekt eller den typ av objekt som ordet refererar till. Wittgenstein skriver i paragraf 139:

Vad är det då egentligen som föresvävar oss när vi *förstår* ett ord? — Är det inte någonting sådant som en bild? Kan det inte *vara* en bild?

Tanken att en inre, mental, bild är förknippad med förståelsen av ett ord, eller att bilden på något sätt är väsentlig för ordets mening, är mycket vanlig inom den filosofiska tradition Wittgenstein verkar. Wittgenstein vänder sig mot just denna tanke och invänder att varje bild kan uppfattas på många olika sätt. Han tar ordet "tärning" som exempel och antar att t ex en bild av en tecknad tärning föresvävar någon när denne hör ordet. Han frågar sedan i vilken mening en användning av ordet kan passa till denna bild.

Kanske säger du: "det är enkelt; — om denna bild föresvävar mig och jag t ex pekar på ett trehörnigt prisma och säger, 'detta är en tärning', så passar denna användning inte till bilden". — Men passar den inte? Jag har med vilja valt exemplet så att man mycket lätt kan tänka sig en projektionsmetod enligt vilken bilden nu i alla fall passar (ur § 139).

Exemplet är inte så klagörande som man skulle önska. Vad Wittgenstein syftar på är en geometrisk projektionsmetod enligt vilken ett trehörnigt prisma och en kub skulle kunna avbildas med samma tvådimensionella geometriska figur. Ingenjören Wittgenstein konfunderar här många filosofer oskolade i teknisk konstruktionsritning.

Tag i stället ett annat exempel. Antag att en bild av en hund föresvävar dig då du hör ordet "hund". I vilken mening kan en användning av ordet passa till bilden? Eller, med andra ord, vilka objekt kan bilden sägas avbilda? Passar en kortbent hund till bilden av en långbent? Passar en hund utan svans till bilden av en med svans? Passar en tax till bilden av en vinthund? Passar en korthårig tax till bilden av en långhårig? Om *bilden* av en hund skall kunna användas till att avgöra om ett visst objekt passar till benämningen "hund", så måste det vara en bild av en hund utan speciell storlek, färg, hårlängd, benlängd, svansform, öronform, etc, etc. Det innebär att bilden måste sakna alla de karaktäristika som tillsammans utgör själva bilden, dvs det kan inte här vara fråga om en bild

Om någon ändå insisterar på att en bild föresvävar honom när han hör ett speciellt ord så tycks inte bildens *utseende* vara väsentligt utan hur bilden *används*. Bilden av en hund kan föresväva oss när vi hör or-

det "hund", men det är inte bilden utan det vi lärt oss som passande till beteckningen som avgör om ett objekt skall benämnas "hund" eller ej. Det är bilden tillsammans med det sätt på vilket vi använder den som avgör vad som med rätta benämnes "hund". Bilden själv kan inte tvinga oss till en viss användning. Endast vår vana att använda bilden på vissa sätt förblindar oss från möjligheten att använda den på andra sätt.

Vad som avgör om en företeelse passar till ett visst ord är således inte en bild utan väsentligen en regel för vad som räknas till den typ av företeelser som benämns med ordet ifråga. Denna regel är eventuellt förknippad med en bild, vars speciella utformning dock är oväsentlig. Kanse behövs inte alls någon bild, endast regeln.

Den regel det här är frågan om kan sägas tala om, eller reglera, vilka företeelser som skall räknas som lika i ett bestämt avseende, nämligen i det avseende som avses med ordet ifråga. Att företeelser är lika i avseendet A är liktydigt med att de enligt regeln för användningen av ordet "A" alla skall benämnas "A". Härav framgår att begreppet "regel" hör intimt samman med begreppet "lika". I paragraferna mellan vad jag kallat 202-argumentet och 258-argumentet kommenterar Wittgenstein just detta samband. Mest koncentrerat i paragraf 225:

Användningen av ordet "regel" är sammanvävd med användningen av ordet "lika". (Som användningen av "sats" med användningen av "sant".)

I och med denna koppling sammanvävs de båda argumenten. 202-argumentet är främst riktat mot begreppet/ordet "regel", 258-argumentet mot begreppet/ordet "lika". Omöjligheten av ett privat benämning är således intimt sammanvävd med omöjligheten av ett privat regelföljande, ty privat namngivning innebär privat regelinstiftande.

5. Argumentet sammanfattat

Vad jag skulle vilja kalla Wittgensteins fullständiga argument mot möjligheten av ett privat språk står inte att finna i någon enskild paragraf. Det måste i stället abstraheras fram ur den långa diskussion som löper från paragraf 134 fram till paragraf 315. Den diskussionen handlar om mångahanda ting, *ett* av dessa är möjligheten av ett privat språk. Wittgenstein skriver själv i förordet att skriften är att likna vid en mängd landskapsskisser, vilka är utvalda och sammanställda på så sätt att de skall kunna ge betraktaren en bild av landskapet. Någon överblick över landskapet att likna vid en karta får man alltså inte.

Ett sätt att fragmentariskt sammanfatta Wittgensteins argument kan vara att urskilja tre successiva steg, vilka tillsammans utmynnar i slutsatsen att ett privat språk, ja t o m en enda privat benämning, i den speciella innebörd av "privat" som ovan angivits, är en orimlighet.

Det första steget, vilket egentligen inte diskuteras av Wittgenstein men väl av hans kommentatorer, finns antytt i paragraf 258: I det privata fallet finns ingen möjlighet att kontrollera att en privat "benämning" används som benämning på rätt sorts företeelser. Då möjligheten att kontrollera inte finns försvinner skillnaden mellan en riktigt och en felaktigt använd benämning, vilket är detsamma som att säga att det här inte kan bli fråga om någon benämning alls.

Det andra steget utgörs av vad jag kallat "258-argumentet": *Även om* en kontroll vore möjlig, vilket den alltså inte är, så skulle det inte hjälpa. I det privata fallet misslyckas nämligen varje försök att fastställa innebörden av en privat benämning, lik "F". Vad som räknas som "tillräckligt lika F_0 i avseendet X" kan aldrig bestämmas. Därmed finns inget som reglerar vad som utgör en korrekt användning av benämningen, och då går det naturligtvis inte att kontrollera om den använts korrekt eller ej.

Det tredje steget utgörs av vad jag kallat "202-argumentet": *Även om* det vore möjligt att i det privata fallet bestämma vad som räknas som "tillräckligt lika F_0 i avseendet X", vilket det alltså inte är, så skulle inte heller det hjälpa. I det privata fallet skulle man nämligen inte kunna komma längre än till en regelformulering. Och en regelformulering kan inte själv reglera vad som är i enlighet med regeln och vad som går emot den. I det privata fallet är det helt enkelt omöjligt att instifta en regel.

Från dessa tre steg följer att det i det privata fallet inte går att införa ens en enda benämning. Om privat namngivning är omöjlig så finns naturligtvis ingen möjlighet att införa något privat språk alls. Hela föreställningen om ett privat språk är således orimlig.

6. Argumentets roll i Wittgensteins filosofi

Vilken roll spelar argumentet mot möjligheten av ett privat språk? Är det av central betydelse för Wittgensteins filosofi, eller är dess roll mer perifer?

Min uppfattning är att argumentet är mycket centralt, ja att det är av avgörande betydelse för en djupare förståelse av Wittgensteins filosofi.

För att visa detta och för att göra min tolkning av argumentet trovärdig skall jag försöka ge en kortfattad skiss över vad jag uppfattar som den väsentliga argumentationsstrukturen i Wittgensteins *Filosofiska undersökningar*.

För något eller några decennier sedan uppfattades Wittgensteins bok vanligen som en presentation av en ny, originell språksyn, där språk väsentligen liknas vid spel. Denna syn kontrasteras i bokens inledning mot några idéer från Wittgensteins tidigare bok *Tractatus*, vilka därigenom kritiserats och förkastats. Enligt samma uppfattning handlar boken i övrigt främst om frågor inom filosofisk psykologi. En sådan uppfattning får stöd av en ytlig genomläsning av texten och ligger till grund för den, åtminstone under en tid, vanliga synen att man lämpligen bör skilja mellan den tidige och den senare Wittgenstein, nästan som om det vore frågan om två olika personer. På så vis rycks boken loss från traditionen.

Dagens kommentatorer är dock i stort sett överens om att Wittgensteins alla manuskript hänger nära samman och kan ses som uttryck för en enhetlig filosofisk strävan att klargöra villkoren för vårt tänkande. Någon grund för att skilja mellan två väsentligen olika Wittgenstein finner man knappast i hans manuskript.

I förordet till *Tractatus* anger Wittgenstein sin avsikt att: ”dra en gräns för tänkandet, eller snarare: icke för tänkandet utan för tankens uttryck.” Denna strävan att utröna gränsen för tänkandet genom att utröna gränsen för tankens uttryck, dvs språkets gränser, uppfattar jag som drivkraften bakom Wittgensteins hela filosofiska verksamhet. Vad som skiljer hans senare texter från den tidigare är främst en insikt om problemets komplexitet.

Mot denna bakgrund framträder *Filosofiska undersökningar* i ett annat ljus. Hela boken bör ses som resultatet av samma filosofiska strävan som *Tractatus* på sin tid var resultatet av. I *Filosofiska undersökningar* uppfattas de tidigare framlagda idéerna som framsprungna ur en otillåten förenkling. Misstagen i *Tractatus* avslöjas och misstagens rötter spåras. Den mer nyanserade uppfattning som Wittgenstein därigenom uppnår ligger sedan till grund för det nya försöket att utröna tänkandets gränser. Av förordet framgår dock att Wittgenstein själv anser sig ha misslyckats med att sammansvetsa sina resultat till en helhet och att det bästa han kunde skriva alltid enligt hans egen uppfattning skulle förbli filosofiska anmärkningar. Det är således läsarens uppgift att bringa ordning i de filosofiska anmärkningarna.

På senare år har flera ambitiösa försök gjorts att i detalj klargöra hur de olika paragraferna i *Filosofiska undersökningar* hänger samman, var ett resonemang börjar och var det slutar, vad som är argumentationens huvudlinje och vad som är tillfälliga stickspår. Dessa försök skiljer sig dock på många och väsentliga punkter, vilket antyder att svårigheterna i ett sådant projekt kanske är oöverstigliga. Dock anser jag att en *grov* argumentationsstruktur relativt lätt kan urskiljas:

I den första paragrafen presenteras en bestämd språksyn: Språkets ord betecknar föremål, satser är förbindelser av sådana betecknande ord. I denna bild av språket hittar vi enligt Wittgenstein rötterna till idén: "Varje ord har en betydelse. Denna betydelse är tillordnad till ordet. Den är det föremål som ordet står för". Trots att han i sin presentation av språksynen använder ett citat från Augustinus är det klart att Wittgenstein uppfattar *Tractatus* som ett uttryck för i grunden samma språksyn. Ja, hänvisningen till Augustinus, och något senare Platon, bör uppfattas som ett försök att visa att kritiken inte *bara* gäller den syn han själv tidigare presenterat utan den förhärskande synen inom vår filosofiska och kulturella tradition. *Tractatus* bör endast uppfattas som det kanske mest extrema försöket att dra konsekvenserna av denna förhärskande syn och visa vad som måste vara fallet om vi accepterar den.

Kritiken av den "augustinska" språksynen startar redan i den första paragrafen. Den är avsedd att visa att orden i vårt språk inte alla utgör namn och inte heller vid en djupare analys visar sig bestå av kombinationer av namn. Själva namnfunktionen kan inte som hos Augustinus tas som utgångspunkt för att förklara språklig mening. Kritiken fyller de första 133 paragraferna och avslutas med några reflexioner om filosofins uppgift. Kritiken riktas mot föreställningar om namnfunktionen, ostension och ostensiva definitioner, väsentliga egenskaper, etc, etc. Ur kritiken framkommer att språket i stället för att i grunden utgöra ett system av namn primärt utgör ett samspel, dvs en aktivitet. Att lära sig ett språk är att lära sig att delta i detta samspel, vilket inkluderar att lära sig att följa samspelets regler. I sista hand är det frågan om att lära sig ett visst sätt att handla — en livsform.

Viktig för synen på språk som väsentligen språkspel är frågan, vad det innebär att följa en regel. Det är ju genom att följa språkspelsregler man deltar i språkspelen och i sista hand förstår satser. Detta tema om att följa en regel följer omedelbart efter den inledande kritiken och varar ungefär fram till paragraf 240. Även i denna diskussion hänvisas

ofta till idéer i *Tractatus* som visar sig härröra från den förenklade "augustinska" språksynen. Diskussionen tar sin avstamp i idén om satsens allmänna form.

Vad innebär det då att följa en regel? Ett naturligt svar tycks vara att regelföljande först och främst fordrar att man känner regeln. Wittgenstein tar inte avstånd från detta svar men menar att vad vi vanligen tänker oss som förståelse av en regel bottnar i den "augustinska" språksynen, vilken i grunden tar fasta på hur man lär sig ett främmande språk när man redan har ett modersmål. Om regelföljande fordrar en sådan förståelse av regeln krävs att man redan har ett slags inre språk, ett tankespråk. Wittgenstein argumenterar mot möjligheten av ett sådant. Klarast kommer detta fram i paragraferna 201—202: Att följa en regel är en praxis i enlighet med essentiellt offentliga regler. Något regelföljande "privatim" är inte möjligt.

Men, kan man nu invända, allt som hittills sagts gäller det offentliga språket. Att det utgör ett samspel med essentiellt offentliga regler är kanske inte så underligt. Men vad gäller för tänkandet? Måste det ske i enlighet med det offentliga språkets regler? Kan vi inte ha ett privat språk, ett tankespråk, av en väsentligen annan karaktär? Det är denna fråga Wittgenstein ställer i paragraf 243.

Ett svar kunde vara: Vi har ju redan ett privat språk som inte är offentligt, nämligen det språk med vilket vi refererar till våra egna förnimmelser. Allt som hittills sagts gäller det språk som handlar om offentliga objekt. Om våra egna förnimmelser, de privata objekten, talar vi primärt med ett privat språk. Det är denna typ av invändning som Wittgenstein först för fram och sedan kritiserar i 258-argumentet. Genom kopplingen mellan begreppen "lika" och "regel" visar han att även ett privat språk måste utgöra ett regelföljande. Eftersom det redan framgått att något regelföljande "privatim" inte är möjligt, följer att ett privat språk över huvud taget inte är möjligt.

Slutsatsen blir att våra begrepp, vårt tankespråk, måste bestämmas av regler som är av samma typ som de tidigare karaktäriserade språkspelsreglerna. Eftersom sådana regler inte kan instiftas "privatim" måste de läras in. Den inlärningsproceduren är redan beskriven i de inledande 100 paragraferna och handlar väsentligen om att genom träning fostras in i en språkgemenskap. Genom att lära sig att delta i det allmänna språkspellet lär man sig således de begrepp som utgör tänkandets instrument.

Argumentationen tycks vara avslutad ungefär vid paragraf 315. Witt-

genstein är emellertid väl medveten om att den "augustinska" synen vad gäller tänkandet är djupt rotad i vår föreställningsvärld. Att bryta den kräver nog mer än *ett* argument. En argumentation som visserligen har som slutsats att bilden i sina väsentliga drag inte går att upprätthålla är inte nödvändigtvis övertygande. Det finns så många tänkbara invändningar. Därför ägnar Wittgenstein resten av boken åt att undergräva tilltron till den "augustinska" bilden genom att angripa de många föreställningar som är förknippade med den och som sammantagna ger den dess sken av nödvändighet. Främst gäller Wittgensteins angrepp begreppen "tänka", "förstå" och "mena".

I denna grova skiss kan man urskilja den roll som argumentet mot möjligheten av ett privat språk spelar i Wittgensteins undersökning. Argumentet handlar inte speciellt om förnimmelser eller andra mentala företeelser. Det handlar inte heller speciellt om vår mentala vokabulär. Det handlar primärt om "tankepråket", dvs om vårt tänkande och de begrepp i vilka vi tänker. Det är just detta argument som kopplar ihop den till synes filosofiskt rätt ointressanta diskussionen om vardagsspråkets villkor med den filosofiskt centrala frågan om tänkandets villkor. Omöjligheten av ett privat språk visar på den nödvändiga, logiska, kopplingen mellan vårt språk och livsform å den ena sidan och våra begrepp och tankeformer å den andra: Språkspelets möjligheter är samtidigt tänkandets möjligheter, och språkspelets gränser är också tänkandets gränser!

Wittgensteins argument och hans kritik av möjligheten av ett privat språk riktar ett grundskott mot en stor del av den moderna filosofin. Det är därför inte förvånande att det rönt så stor uppmärksamhet. I den stora Wittgenstein-bibliografin från 1986 upptas över 100 verk med titlar som direkt omnämner "the private language argument", många fler än naturligtvis de verk där argumentet berörs eller diskuteras. Lösryckt från sitt sammanhang kan det dock lätt tolkas i riktningar som skulle varit Wittgenstein främmande. Sådana tolkningar är inte ovanliga. □

Bibliografisk not

Wittgensteins båda huvudverk finns utgivna på svenska i översättning av Anders Wedberg. *Tractatus logico-philosophicus*, ursprungligen publicerad 1922, utkom på Bonniers 1962. *Filosofiska undersökningar*, ursprungligen publicerad 1953, utkom på Bonniers 1978. På bokförlaget Doxa har också utgivits *Om viss-*

het och *Särskilda anmärkningar* båda i översättning av Lars Hertzberg. Citaten är tagna från Anders Wedbergs översättningar.

De två mest omfattande försöken att klargöra de olika paragraferna i *Filosofiska undersökningar* och deras inbördes sammanhang är Garth Halletts i *A Companion to Wittgenstein's 'Philosophical Investigations'* (Cornell University Press, 1977) och Bakers och Hackers, ännu långt ifrån slutförda, i *Wittgenstein: Understanding and Meaning* (Blackwell, 1980) och *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity* (Blackwell, 1985). Bland de av mer blygsam omfattning kan nämnas Judith Genovas "A Map of the 'Philosophical Investigations'", publicerad i tidskriften *Philosophical Investigations* 1978, samt Mats Furbergs tidiga "An attempt at a table of contents of Wittgenstein's 'Philosophical Investigations', pt. 1", publicerad i *Analyser och argument. Filosofiska uppsatser tillägnade Andries Mac Leod* (Uppsala 1966).

Den i texten omnämnda Wittgenstein-bibliografin är utgiven av Shanker och Shanker på det engelska förlaget Croom Helm. Dess fullständiga titel är: *Ludwig Wittgenstein: critical assessments, Vol. 5: A Wittgenstein bibliography.*